

I N:o 4-5

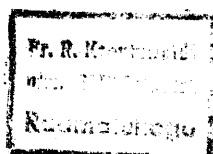
18.12.1988.

**EESTIROOTSLASTE KULTUURI SELTS
SAMFUNDET FÖR ESTLANDSSVENSK KULTUR**

Foto: Hjalmar Märska

Ilusad suvised Noarootsi päevad on liikunud mälestuste-poolele, aga oma mõju avaldavad nad veel kaua. Tänu Noarootsi päevadele on nii siin kui sealpool Läänemerd selgunud kontaktide vajalikkus ja võimalikkus. On tuntuvalt sa-genenud külastused, on tohutu huvi kasv Rootsi ja Soome ajakirjanduses. Eestimaa elab aga tulist ja samal ajal väga ta-sakaalukat poliitilist elu. Rootslased, soomlased, väliseest-lased küsivad kogu aeg: kui kaugele teil lubatakse kõige sellega minna? Ka meie hulgas on sellist mõtlemist veel väga palju. Tuleb endale aru anda, et niikaua, kui me ootama jääme seda, mida meile lubatakse, jääme mõttemaailmalt ikkagi al-laheidetuiks, kellele polegi rohkemat anda tarvis. Peame mõtlema hakkama vabade inimestena: mida me ise tahame, mida meie rahvale vaja on, kuidas selleni jõuda, mida on vaja teha. Meie rahva senise püsimise üks peapõhjus on olnud suhteliselt kõrge kultuuritase. Hoidkem ja arendagem siis seda taset. On ju igal meist võimalik oma hinge ja vaimu hari-da. Jõudu tööle ja kindlat meelt!

* * * * *

ÕNNESOOVIDLYCKÖNSKNINGAR

70 Marta Undo	7.jaanuaril
65 Sylvia Kukk (Ambrosen)	29.novembril
65 Selma Öunpuu	29.septembril
60 Ilse Lehtla	2.detsembril
60 Öie Riibon	12.detsembril
55 Selma Viiland	21.augustil
55 Ilmar Vabamägi	13.sptembril
50 Ivi Kivi	6.novembril
50 Oivo Urv	27.novembril

MÖTTED ON TOLLIVABAD

Elus on hetki, mil tunded haaravad inimese täielikult oma võimusesse ja ta tahaks nutma puhkeda paljast mõttest nen-dele kallitele inimestele, kes ei saa osa elamusést, mida ta ise on nii sügavalt tundnud.

Ma tahaksin nutta Kaleb Anderssoni, Pürksi rahvaülikooli esimese rektori pärast, kes suri 1983. aastal ligi 94 aasta va-nuses. Ma tahaksin nutta tema abikaasa Ingeborgi pärast, kes suri 1979. aastal 97 aasta vanuses. Ja ma tahaksin nutta minu enda ema Alice Skansi pärast, kes suri 1986. aastal 85 aasta vanuses.

Kõigil kolmel olid Eesti-Rootsimaaga ja iseäranis Haapsa-lu kandiga, kaasa arvatud Noarootsi, erilised suhted. Kõik kolm olid seal kahe sõja vahelisel perioodil palju viibinud, aga ühelgi neist polnud õnne sinna veel kunagi pärast sõda taga-si pöörduda. Seepärast ei ole selles midagi imelikku, et ma mõtlesin intensiivselt nende peale, kui ma 1988. aasta juuli-kuus sain osaleda Noarootsi päevadel.

Mulle meenus minu ristiisa Kaleb Anderssoni malbe hääl, kui ta jutustas, kuidas ta 1920. aastal (see ta vist ikka oli?) tuli Pürksisse esimesele inspeksioonireisile. Ta avastas, et esimene hädatarvlik ost oli ööpott, "ja juba esimesel ööl uppus sellesse üks rott". Mulle meenus, kuidas Ingeborg An-dersson, alati üksumisvardad käes, jutustas väsimatult kõi-

Sommarens sköna Nucködagar har blivit ett minne men deras verkningar kommer att fortleva ännu under lång tid framöver. Tack vare Nucködagarna har man på båda sidor om Östersjön kommit underfund med att kontakter är både nödvändiga och möjliga. Ömsesidiga besök har blivit betydligt tätare, hos såväl den svenska som den finländska pressen har intresset för oss ökat enormt. Estland lever sam-tidigt ett hektiskt men också mycket balanserat politiskt liv. Svenskar, finländare, utlandsvester alla av dem frågar jämt: hur långt tillåter man er att gå med det hela? Även bland oss själva är ett sådant tänkesätt fortfarande tämligen vanligt. Vi måste emellertid inse att så länge som vi står och väntar på vad som är tillåtet, förblir vår tankevärld ändå i undergivenhet, och man behöver inte ge oss mer än vad vi har. Vi måste börja tänka som fria människor: vad vill vi själva, vad behöver vårt folk, hur skall vi åstadkomma det, vad måste vi göra? En av huvudorsakerna till att vårt folk har överlevt hittills har vår relativt höga kulturella nivå varit. Låt oss därför värda och utveck-la denna kultur. Det är ju möjligt för var och en av oss att odla sin själ och sin intellekt. För detta behövs bara arbetsvilja och ståndaktighet!

TANKAR ÄRO TULLFRIA

Det finns ögonblick i livet, då man överväldigas och helst skulle brista ut i gråt vid tanken på de kära människor, som inte fått dela en upplevelse som man själv känt särskilt starkt.

Jag skulle vilja gråta över Kaleb Andersson, den första rektorn vid Birkas folkhögskola, död 1983 vid nära 94 års ålder. Jag skulle vilja gråta över hans hustru Ingeborg, död 1979 vid 97 års ålder. Och jag skulle vilja gråta över min egen mor Alice Skans, född Wender, död 1986 vid nästan 85 års ålder.

Alla tre hade särskilda förbindelser till Estlandssverige, inte minst då Hapsaltrakten inklusive Nuckö, alla tre hade vis-tats där mycket under mellankrigstiden, men ingen av dem blev förunnat att någonsin mera få återvända efter kriget. Där-för var det inte underligt att jag tänkte intensivt på dem, när jag i juli 1988 fick uppleva Nucködagarna.

Jag kom ihåg min gudfar Kaleb Anderssons blida stäm-ma, när han berättade hur han 1920 (var det val?) kom på en första inspektion till Birkas. Han upptäckte att det första nödvändiga inköpet var en potta, "och redan den första natten drunknade en råtta i den". Jag kom ihåg hur Ingeborg Anders-son, ständigt stickande, outröttligt berättade om alla est-landssvenskar som hade varit ungdomar när paret träffade dem, men som nu var vuxna och själva hade bildat familjer, det hände ofta att de stötte på någon av dem i Stockholm. Och jag kom ihåg min mor, som från sin födelsestad Mosk-va hade kommit till Estland i början av tjugotalet, som hade bott i Tallinn till 1933, som kunde perfekt estniska och arbe-tade som sekreterare, och som på somrarna oftast vistades i Hapsalbygden.

Själv hade jag som småbarn hunnit komma på besök till Estland ett par gånger innan det andra världskriget bröt ut, nästa gång blev ett storögt besök i Tallinn 1967, och brejz-neveran hann jag uppleva ytterligare ett par gånger på est-nisk botten under 1970-talet. Den gången var den nästan dystra stämningen påfallande. Endast få människor visade någon påtaglig lust att konversera, och det verkade nästan som om man i detta gamla lutheranska land hade glömt bort

gist nendest eestirootslastest, kes olid olnud noorukid, kui Anderssonid neid esmakordselt kohtasid, kuid kes nüüd olid täiskasvanud, kellel olid endil perekonnad. Juhtus tihti, et nad kohtasid mõnda nende hulgast Stockholmis. Ja mulle meenus minu ema, kes oma sünnilinnast Moskvast oli tulnud Eestisse kahekümnendate aastate alguses, kes oli elanud Tallinnas 1933. aastani, kes valdas eesti keelt perfektselt ja töötas sekretärina, ja kes oma suved veetis enamasti Haapsalu kandis.

Ise olin ma väikese lapsena jõudnud külastada Eestit paaril korral enne seda kui Teine maailmasõda puhkes, järgmiseks korra sai suurisilmi külaskäik Tallinnasse 1967. aastal ja Brežnevi ajastut sain ma kogeda Eesti pinnal 70. aastatel veel paaril korral. Sel ajal oli sünge meeleolu ilmne. Vaid vähesed inimesed ilmutasid mingit märgatavat soovi vestluseks ja tundus, nagu oleks see vana luterlik maa täielikult unustanud, missuguse moto õpetaja Wittenbergist pani ühele oma kirjatöödest: "Gedanken sind zollfrei" (mõtted on tollivabad).

Kui hoopis erinevad olid need päevad 1988. aasta juulis! Mitte ainult mõtted ei paistnud olevat saanud tollivabaks, vaid ka puht füüsilised takistused, isegi küllalt uued, olid kadunud. Teel Noarootsi seisis sõjaväe valvetorn küll oma kohal, aga ta oli nüüd tühi, sellele vaatamata, et nägi üsna uus välja. Kui me jõudsime Noarootsi pärle, oli seal selgelt näha, et Eestirootslaste Kultuuri Selts oli Noarootsi päevade ettevalmistamiseks teinud ära tohutu töö.

Eriti rabav oli see, et Noarootsi kirik oli nii heas korras: värskelt krohvitud, kirikuaed hoolitsetud. Vähem kena oli Pürksi rahvaülikooli vana peahoone, mis vajab korralikku värvimist ja tõsiselt katuse korrastamist. Kuidas ta seestpoolt välja näeb ehk ongi parem, et ma seda ei näinud. Teisest küljest: mida võikski soovida hoonelt, mis on pidanud nii palju üle elama, ja mis on pidanud olema isegi nõukogude sõjaväe kasarmu? Seda kenam oli Pürksi uus koolimaja oma tähelepaukõitva arhitektuuriga. Tahtmatult tekkis mõte, et Nõukogude Liidu "äärerelligid" suudavad tihti demonstreerida huvitavamalt arhitektuuri kui Venemaa, ma olen selle kohta näiteid kohanud nii Baltikumis, Kaukaasias kui Kesk-Aasias.

Viimase sõja ajal viidi oma kodukandist ära Rootsi ju ligi viiekohalise arvuga tähistatud hulk eestirootslasi, enamik neist väikeste paatidega. Juba paari aasta eest kuulsin ma, et vanades eestirootsi piirkondades on väga vähe eestirootslasi alles jäänud, teade, mis asjaolusid arvesse võttes ei üllatanud mind mitte põrmugi. Selle teadmisega saabusin ma Noarootsi päevadele usus, et ma kohtan seal sadakonda praegust ja endist eestirootslast ja lisaks maksimaalselt sama palju eestlasi, niisil kõige enam paarisada inimest.

Mulje sellest tohutust külaliste hulgast, kes tegelikult olid kohale tulnud oli lausa vapustav ja omal moel isegi veel suurem üllatus kui imposantne ja professionaalselt läbi viidud programm. Paratamatult moodustasid eestlased enam kui 90 protsenti külalistest ja küsimus, mis väljastpoolt tulnud külalisele otsekohe pähe tuli, oli loomulikult: miks näitavad e e s t l a s e d üles sellist huvi vana e e s t i r o o t s i kultuuri vastu? 1930. aastate keskel ei moodustanud rootslased isegi mitte üht protsenti Eesti elanikkonnast (võrdle 1,5 protsenti sakslastega, 8,2 protsenti venelastega ja 88,2 protsenti eestlastega), nii et juba enne eestirootslaste suurt väljarännet oli tegemist üsnagi tähtsusetu osaga rahvastikust.

Otsustades kõigi nende kommentaaride järgi, mida ma kuulsin oma külaskäigu ajal või õigemini nende kommentaaride kokkuvõtte järgi on nimetatud huvi peamiseks põhjuseks Eesti nüüdseks täielikult muutunud rahvuslik

- Alexander Zeisig tervitab Noarootsi päevi Svenska Odlingens Vänneri poolt.
- Alexander Zeisig hälsar till Nucködagarna från Svenska Odlingens Vänner.

Foto: Heinrich Paalvelt

vilket motto mästaren från Wittenberg satte till en av sina skrifter: "Gedanken sind zollfrei" (tankar äro tullfria).

Hur annorlunda var inte dessa dagar i juli 1988. Inte bara tankarna tycktes ha blivit tullfria, utan även rent fysiska hinder, till och med av relativt nytt datum, hade försvunnit. På väg till Nuckö stod vaktpostens torn kvar, men ny var det obemannat trots att det såg ganska nytt ut. När vi kom fram till Nuckö, märktes det tydligt att Samfundet för Estlandssvensk Kultur hade lagt ned ett enormt arbete på att förbereda Nucködagarna.

Inte minst frapperande var att Nuckö kyrka var i så fint skick: nyrappad, kyrkogården nyansad. Mindre snygg var den gamla huvudbyggnaden för Birkas folkhögskola, som skulle behöva en rejäl målning och en ordentlig taköversyn, hur den ser ut invändigt är det kanske lika gott att ha sluppit se. Vad kan man å andra sidan begära av en byggnad som har genomgått så skiftande öden, och som till och med har varit förläggning åt sovjetarmén? Desto snyggare var Birkas rätt så nya skola, med en anslående arkitektur. Osökt kom man att tänka på att Sovjetunionens "randrepubliker" i många fall kan uppvisa en intressantare arkitektur än Ryssland, jag har sett exempel på detta både i Baltikum, Kaukasus och Centralasien.

Under den sista krigsåren var det ju ett nära nog femsiffrigt antal estlandssvenskar som transporterades från sina hemtrakter, de flesta i småbåtar över till Sverige. Redan för ett par år sedan hörde jag att det fanns mycket få estlands svenskar kvar i de gamla svenskbygderna. En uppgift som med tanke på omständigheterna inte förvånade mig ett dugg. Mot denna bakgrund anläde jag till Nucködagarna i tron att jag där skulle anträffa något hundratal nuvarande och före detta estlandssvenskar plus maximalt lika många ester, alltså på sin höjd tvåhundra personer.

Intrycket av den enorma besökarskaran som i verklig heten hade sökt sig dit blev närmast förkrossande, och på

struktuur, millest rootslased ja sakslased on peaaegu täielikult kadunud, samal ajal kui venelaste osa kogu elanikkonnas on kasvanud drastiliselt.

Et vana saksa elanikkond vähemalt seniajani pole saanud sellise huvi osaliseks nagu rootslased, võib ehk esimesel pilgul tunduda veidi kummaline. üks Stockholmis elav eestlane ütles siiski midagi niisugust, mis avas mu silmad: "ära unusta, et sakslased on enamuse eestlaste meelest härrasrahvas, mida nad ju pika aja jooksul ka olid. Ja eestlased ei ole mitte kunagi mingeid härrasrahvaid sallinud, ükskõik missugused nad siis ka ei oleks".

Ja see on ju tõsi: välja arvatud mõni aastakümme mitusada aastat tagasi ei ole rootslased erinevalt sakslastest eestlaste silmis ialgi olnud härrasrahvas, rõhujad, ülemklass või kuidas neid nüüd nimetada.

Rootslased olid suures enamuses lihtsad talupojad ja ka lurid, kelle eluolu oli täiesti võrreldav eestlaste tingimustega, ja see on minu arvates põhjuseks, miks isegi puhastverd eestlased tunnevad huvi Eestimaa rootslastest elanikkonna vastu nüüd neil päevil, kus lausa loodusjõu energiaga on asutud ottsima oma maa identiteeti ka tema minevikus.

Et Noarootsi päevad oli mõeldud peona, mis pidi siduma tänapäeva Noarootsi vana, rootsi Noarootsiga, leidis ilusat rõhutamisprogrammi, kus eestirootsi ja eesti kultuur seegunesd rahulikult pingeval moel. Seal mitte ainult räägiti vaheldumisi eesti ja rootsi keelt, see kehtis ka laulude ja rahvakunstiettekannete kohta. "Ronori" ühe varasema num-

- Kaks vana sõpra Ervin-Johan Sedman ja Peeter Undo Noarootsi mälestussamba jalamil. (Vt. ka "RONOR" nr. 2-3/1988, lk.15).
- Två gamla vänner Ervin-Johan Sedman vid Frihetsmonumentets fot i Nuckö. (Se även RONOR nr. 2-3/1988, s.15).

Foto: Heinrich Paalvelt

sätt och vis en ännu större överraskning än det imponerande och professionellt genomförda programarrangemanget. Nödvändigtvis utgjordes mer än 90 procent av besökarna ester, och den fråga som omedelbart inställde sig hos en utifrån kommande gäst var naturligtvis, varför e s t e r visar ett sådant intresse för en gammal estlands s v e n s k kultur.

I mitten av 1930-talet var inte ens 1 procent av Estlands befolkning svenskar (att jämföras med 1,5 procent tyskar, 8,1 procent ryssar och 88,2 procent ester), så redan före den stora estlandssvenska utvandringen rörde det sig om en skäligen obetydlig befolkningsdel.

Att döma av olika kommentarer som jag hörde under mitt besök - eller rättare sagt av summan av dessa kommentarer beror det nämda intresset ytterst på Estlands numera helt förändrade befolkningsstruktur, där svenskar och tyskar har försvunnit så gott som helt, medan ryssarnas andel av totalbefolkningen har stigit på ett utomordentligt drastiskt sätt.

Att den forna tyska befolkningen åtminstone hittills inte har ägnats något liknande intresse som den svenska, kan kanske vid första blicken verka egendomligt. Emellertid yttrade en i Stockholm bosatt est något, som öppnade mina ögon: "Glöm inte att tyskarna av de flesta ester betraktas som ett herrefolk, vilket de ju också var under långa tider. Och esterna har aldrig tyckt om några herrefolk, vilka de än var."

Och det är ju sant: med undantag för några få decennier för flera århundrade sedan har s v e n s k a r n a, till skillnad från tyskarna, aldrig för esterna framtonat som herrefolk, patroner, översittare, överklass eller vad man nu vill.

Svenskarna var till största delen enkla bönder och fiskare, vars villkor var helt jämförbara med den estniska befolkningens, och det är förmodar jag anledningen till att även etniska ester intresserar sig för Estlands svenska befolkning i dessa dagar, då man med en naturkrafts energi har börjat söka landets identitet även i dess förflutna.

Att Nucködagarna var avsedda som en fest som skulle knyta ihop dagens Nuckö med det forna, svenska, betonades fint i programmet, där estlandssvenskt och estniskt blandades på ett befriande obekymrat sätt. Inte bara att det talades omväxlande på estniska och svenska, utan detsamma gällde sång och folkloristiska inslag. Genom ett tidigare nummer av Ronor har jag erfarit vilken energi som läggs ned inom samfundet på sådana saker som att hålla gamla hantverkstraditioner vid liv, något som är särskilt glädjande inte bara med tanke på deras rent historiska värde, utan även därför att de kan utgöra ett mycket påtagligt band mellan folken. För en svensk är det utan varje inslag av chauvinism ett glädjande bevis på brödrafolksanda att våra förfäders bruk och seder fortsätter att odlas av våra grannar tvärs över Östersjön...

Någonstans i början av sina utomordentliga memoarer skriver Alexander Herzen något i stil med "att läsa historien är som att läsa en vansinnigs memoarer". Med tanke på alla tvära och märkliga kast i Estlands historia är man benägen att hålla med honom nästan ännu mer än när det gäller hans eget ryska hemland. Men samtidigt är det ju så att endast ett äkta och djup förhållande till det egna landets historia kan hålla ett folks identitet vid liv. Och läser man en text, författad av en vansinnig, tillräckligt ofta, brukar man alltid till slut finna den inre mening som dolt sig någonstans. Jag tror att det är här som Nucködagarnas största betydelse ligger.

Därför hoppas jag att Nucködagarna upprepas, snart och ofta. Jag hoppas att liknande arrangemang kommer till stånd även på andra orter i Estland. Jag hoppas att samfundet och dess medlemmar får lycka, framgång och glädje i sitt

bri kaudu olen ma teada saanud, millist energiat pühendatakse seltsis sellele, et hoida elus vanu käsitöötraditsioone, mis on väga röömustav mitte ainult nende traditsioonide ajaloolise väärtuse pärast, vaid ka seepärast, et nad võivad luua tuntava sideme rahvaste vahel. Rootslase jaoks on see ilma vähimagi šovinismita röömustavaks rahvaste vahelise vendluse tõendiks et meie naabrid otse teisel pool Lääne-mereid hoiavad alal meie eelkäijate kumbeid ja tavasid ...

Kusagil oma erakordselt huvitavate memuaaride alguses kirjutab Aleksandr Herzen umbes nii "lugeda ajalugu on sama hea kui lugeda hullumeelse memuaare". Mõeldes Eesti ajaloo kõigile järskudele ja kummalistele käänakutele, tekib tahtmine Herzeniga veel enam nõus olla kui tema vene kodumaa puhul. Aga samal ajal on ju asi tegelikult nii, et ainult ehtne ja sügav suhe oma maa ajalosse võib rahva identiteeti elus hoida. Ja kui lugeda teksti, mille on kirjutanud hullumeelne, piisavalt sageli, leiab inimene tavaliselt lõpuks selle sisemise mõtte, mis on kusagil peidus olnud. Ma arvan, et just siin peitub Noarootsi päevade suurim tähendus.

Seepärast loodan ma, et Noarootsi päevad tulevad kordamisele, varsti ja sageli. Ma loodan, et sarnased üritused saavad aset leidma ka teistes Eestimaa paikades. Ma loodan, et selts ja tema liikmed leiavad õnne, edu ja rõõmu oma igapäevatoos. Ja lõpuks loodan ma, et varsti võime me näha oma sõpru Eestist mõnel samasugusel üritusel Rootsis ...

Per Skans

Foto: Heinrich Paalvelt

- Noarootsi kolme valla jooks.
- Nuckö trevelds kapplöping.

Oli kärekülm novembrilõpu hommik. Tõusev päike oli nagu tulekera ja silmapiiri kohal rippusid valged aurupilved. Jääkrigina saatel andis praam väikeses Rohuküla sadamas otsad lahti ja võttis kursi Vormsi peale.

Oli tähelepanuväärne hetk: peatselt pidid kaks perekonda pärast 50 aasta pikkust vaheaega taas ühinema. Sven Nyberg oli teel Vormsile kohtuma oma isa Johan Nybergiga. Svenil olid kaasas naine ja kaks last, Johani lapselapsed, keda Johan ei olnud kunagi näinud.

1944. aastal põgenes Sven oma ema ja vennaga Eestist, kus sõda ja võõrad sissetungijad olid purustanud inimeste elu, ära Rootsi. Sven oli kuue aastane ja tal polnud aimugi sellest, et ta lahkub oma lapsepõlvemaalt igaveseks. Sõda

vardagsarbete. Och, sist men inte minst, jag hoppas att den dag kommer snart vi får se våra vänner från Estland på något liknande arrangemang i Sverige ...

Per Skans

Det var en bitande kall morgon i slutet av november. Solen gick upp som ett eldklot och över horisonten stod vita moln av ånga. Färjan lade gnisslande ut från den lilla hamnen i Rohukulla och satte kurs mot Ormsö.

Det var ett märkvärdigt ögonblick snart skulle två familjer förenas efter att under nästan 50 år ha varit skilda åt. Sven Nyberg var på väg för att träffa sin far Johan Nyberg på Ormsö. Med sig hade han fru och två barn, Johan barnbarn, som han aldrig hade sett.

1944 flydde Sven och hans familj till Sverige från ett Estland där krig och invasioner hade slagit sönder människornas tillvaro. Sven var sex år gammal, men han visste inte att han lämnade sina barndomstrakter för alltid. För så gott som alla svenskar på Ormsö innebar kriget slutet på en månghundraårig kultur. Endast några få hölls kvar av militärtjänstgöring i den sovjetiska armén. En av dem var Johan Nyberg.

Den korta färjeresan öven till Ormsö kändes nästan lika betydelsefull för mig som för Sven Nyberg. För detta var resultatet av ett reportage, som jag bara några månader tidigare hade gjort för svensk tv. Och det är inte ofta man som journalist får uppleva så konkreta och positiva resultat av sitt arbete.

Det hela började med de s k Nucködagarna i juli i somras. Tack vare ett tips från min kollega på Sveriges Radio, Per Skans, hade jag fått idén att resa dit och berätta om detta evenemang. Om den första gudstjänsten på svenska i Nuckö kyrka på många år.

Bland dem som hade rest till Nuckö var också Maria Murman från Ormsö. Hon kom med sin cittra och jag blev så förtjust i henne att jag omedelbart lovade mig själv att försöka komma tillbaka och träffa Maria på Ormsö. Och Maria sade att hon "skulle bli så glad om vi alla kommo dit".

Men att få tillstånd att resa till Ormsö var lättare sagt än gjort. Sedan kriget har ju ön ingått i det sovjetiska kustförsvaret och egentligen hade inga utlänningar satt sin fot där sedan kriget. Det faktum att den svenske generalkonsulin i Leningrad någon månad tidigare hade varit där på ett kort besök gav mig iallafall litet hopp. Men mina krav var större än så: jag ville bo på Ormsö några nätter, för att hinna med att göra ett ordentligt reportage. Beskeden från kollegerna på Estlands radio var nedslående hela augusti månad. Allt såg dystert ut och jag började nästan slå tankarna ur hågen.

Så plötsligt löste sig allt: välkomna till Ormsö! Ni får övernatta där också!

Att komma till det sommarfagra Ormsö med sina enbuskar och grå stugor var som att göra en färd tillbaka till min barndom. Samma kärva och enkla skönhet hade jag upplevt varje sommar hos min mormor på hennes lilla ö "Grindeskär" vid den småländska Östersjökusten.

Samma självklara skönhet fann jag också i det svenska språk, som ännu talas av de fem Ormsösvenskarna. Konkret och osentimentalt berättade de för mig om katastrofen, som hade krossat deras tillvaro och förintat den uråldriga svenska kulturen i Estland.

Kort sagt: jag blev kollektivt förälskad i Ormsösvenskarna och deras ö. Resultatet blev ett halvtimmeslångt tv-program, som sändes den 22e september. En av alla dem som

tähendas Vormsi rootslaste jaoks nende sajanditevanuse kultuuri lõppu. Ainult mõned üksikud jäid Eestisse sõjaväetee-
nistuse tõttu nõukogude armees. Üks neist oli Johan Nyberg.

Lühike praamisõit Vormsile oli minu jaoks peaaegu niisama tähendusrikas kui Sven Nybergi jaoks. Selle reisi põhjuseks oli ju üks reportaaz, mille ma olin mõne kuu eest teinud Rootsi Televisiooni jaoks. Ja seda ei juhtu just sageli, et ajakirjanikul õnnestuks näha oma töö nii konkreetseid ja positiivseid tulemusi.

Kõik sai alguse Noarootsi päevadest möödunud suvel. Tänu informatsioonile kolleeg Per Skansilt Rootsi Raadiost tekkis mul mõte sinna sõita ja sellest ettevõtmisest rootsi tele-
vaatajatele jutustada. Muuhulgas ka esimesest rootsikeelsest jumalateenistusest Noarootsi kirikus pärast aastatepikkust vaheaega.

Nende hulgas, kes olid tulnud Noarootsi, oli ka Maria Murman Vormsilt. Ta tuli oma tsitriga ja ma olin temast nii võlutud, et ma lubasin endale, et ma püüan tagasi tulla ja Mariaga Vormsil kokku saada. Ja Maria ütles, et ta "oleks nii rõõmus, kui me kõik sinna tuleksime".

Aga Vormsi sõiduks loa saamine ei olnud nii lihtne kui mina arvasin. Sõjast alates on saarel olnud oma osa nõukogude piirivaivesüsteemis ja tegelikult ei olnud pärast sõja-aastatel mitte ükski välismaalane oma jalga Vormsile tõstnud. See tõik, et Rootsi peakonsul Leningradis oli mõni kuu varem teinud sinna lühikese külastäigu, andis mulle ometi lootust. Aga minu soovid olid ju palju suuremad: ma tahtsin mõned päevad Vormsil elada, selleks et jõuaks teha korraliku reportaazi. Sõnumid kollee gidelt Eesti Raadios olid kogu augustikuu jooksul masendavad. Väljavaated olid sünged ja ma olin juba oma kavatsusest loobumas.

Ja siis lahenes äkitselt kõik: tere tulemast Vormsile! Te võite seal ka ööbida!

Saabumine kaunile suvisele Vormsile tema kadaka-pöösaste ja hallide talumajadega, oli nagu reis tagasi minu lapsepõlve. Samasugust karmi ja lihtsat ilu olin ma näinud igal suvel oma vanaema juures tema väikesel Grindeskäri saarel Smålandi ranniku läheduses.

Sedasama enesestmõistetavat ilu leidsin ma selles rootsi keeles, mida räägivad viis Vormsi rootslast. Konkreetsetelt ja ilma sentimentaalsuseta rääkisid nad mulle kaastroofist, mis oli purustanud nende elu ja hävitanud igivana rootsi kultuuri Eestis.

Lühidalt öeldes armusin ma kõigisse Vormsi rootslastesse ja nende saaresse. Tulemuseks oli poole tunni pikkune telefonaalne, mida näidati 22. septembril. Üks neist paljudest, kes pärast saate nägemist endast märku andsid, oli Sven Nyberg, kes nüüd esimest korda pärast 1941. aastat taas oma isa nägi, seekord küll teleekraanil.

Sven oli otsustanud, et sõidab Vormsile, et näha oma isa. Sveni ema, Johani esimene naine Agneta, kes on veel elu ja tervise juures ja elab siin Stockholmis, oli seevastu murelik. "Vana hirm elab temas ikka veel edasi," ütles Sven. Aga tema ise ei lasknud ennast millestki häirida, koos asusime ettevalmistusi tegema. Pühapäeval 20. novembril 1988 leidsid aset jäl-
lenägemine Sveni ja Johani vahel. Nüüd ootame me Johanit külastäigule Stockholmi – esimest korda pärast 1938. aastat.

Stockholm, 25.11.1988

Elisabeth Hedborg

hörde av sig efteråt var Sven Nyberg, som för första gången sedan 1941 hade återsett sin far, denna gång i tv-rutan.

Han hade då fattat beslutet att komma tillbaka till Ormsö för att återse sin far. Svens mor, Agneta, Johans första hustru, som fortfarande är i livet och bor här i Stockholm var orolig. "Den gamla rådslan sitter i henne" sade Sven. Men han lät sig inte hindras, utan tillsammans förberedde vi detta projekt. Söndagen den 22e november ägde mötet rum mellan Sven och Johan. Nu väntar vi på att Johan kommer till Stockholm på besök – för första gången sedan 1938.

Stockholm den 25.11.88

Elisabeth Hedborg

• Tänu Elisabeth Hedborgile on meie armas Maria Murman leidnud nüüd paiga kõigi rootsi-
maalaste südameis.

• Tack vare Elisabeth Hedborg har vår kära Maria Murman fått nu en plats i alla svenska hjärtan.

Foto: Heinrich Paalvelt

300 ÅR SEDAN

BENGT GOTTFRIED FORSELIUS DÖD

Kai Tennisberg

Under åren 1625-1710 tillhörde hela nuvarande Estlands territorium Sverige. Det var en viktig period för bildningens utveckling i Estland. Periodens mest framstående händelse var naturligtvis grundandet av Academia Gustaviana, föregångaren till Tartuuniversitetet, år 1632. Men på folkbildningens område var Bengt Gottfried Forselius livsgärning kanske t o m viktigare. Trots att hans liv blev kort (ca 1660-1688) för-
månade Forselius lägga grunden till Estlands folkskole-
väsende.

B.G.Forselius fader var pastor i S:t Matthias och Kors och är känd för sina uppteckningar av estnisk folktro. I hemmet talade familjen svenska men det talades också tyska och estniska. Uppgifter om Forselius egen skolgång är sparsamma. Av Chr. Kelchs krönika framgår att han har varit studiosus juris, d v s juris studerande i Wittenberg. Redan som student ägnade han sig åt skolarbete, till en början i sin fars församlingar i S:t Matthias och Kors, där han tillsammans med sin svåger Gabriel G.Herbin gav kostnadsfri undervisning till ett femtital pojkar under åren 1683-1684. År 1684 grundades på Forselius initiativ i Biskopsgården i Tartu Estlands första folkskoleseminarium. Under fyra år fick nära 160 pojkar utbildning i seminariet, där Forselius själv var lärare. Hans samtida frapperades av att han undervisade sina elever utan att använda äga.

300 AASTAT BENGT GOTTFRIED FORSELIUSE SURMAST

Kai Tennisberg

1625-1710.a. kuulusid Eesti alad Rootsi kuningriigi koosseisu. See aeg oli üpris tähtis hariduselu arengule Eestis. Olulisim sündmus oli muidugi Academia Gustaviana, Tartu Ülikooli loomine 1632.a. Ent rahvahariduse seisukohalt oli vahet tähtsamgi Bengt Gottfried Forseliuse tegevus, kes vaatamata lühikesele elueale (u. 1660-1688) suutis aluse panna rahvakoolide loomisele Eestis. B.G.Forseliuse isa oli pastor Harju-Madisel ja Ristil ning on tuntud eesti kultuuriloois kui rahvauskumuste üleskirjutaja. Perekonna kodukeeleks oli rootsi keel, kuid suheldi ka saksa ja eesti keeles. Forseliuse enese koolitee kohta on andmed üpris kasinad. Kelchi kroonika järgi on teada, et ta on olnud studiosus juris, st. õigusteaduse üliõpilane Wittenbergis. Juba üliõpilasena rakendus Forselius koolitöösse, esialgu isa töökohas Harju-Madisel ja Ristil, kus ta koos oma õemehe pastor Gabriel G. Herbiniga aastail 1683/1684 andis tasuta õpetust ligi viiekümnele poisile. 1684.a. sügisel rajati Forseliuse algatusel esimene eesti koolmeistrite seminar Tartu külje all Piiskopi mõisas. Nelja aasta kestel said seminaris õpetust ligi 160 poissi, kusjuures Forselius ise oli õpetajaks. Kaasaegseid hämmastas, et õpilaste töölerakendamine ja õpetamine toimus ilma vitsahirmuta.

Oma õppetöös kasutas Forselius erilist uut õppe viisi (Methodus informandi Forselii), mis oli arvatavasti sarnane soome rahvakooli rajaja Gezeliuse meetodiga, kus tähti õpiti neid valjult hääldades, sõnu aga silpide kaupa kokku veerides. Tegelikust koolipraktikast kasvas välja vajadus ühtlustada ja lihtsustada käibelolevat ortograafiat, sest koolitöös oli raske toime tulla ebajärjekindla moonutatud kirjaviisiga. Olukorra parandamiseks esitas Forselius kirjalikult oma ortograafia normeerimise ettepanekud. Neid arutati ja kritiseeriti, isegi halvustati Eestimaa konsistoriumi koosolekul 1687.a. Forseliuse tähtsamateks uuendusteks olid võõrapäraste tähtede kõrvalejätmine, 'h' kui pikendusmärgi ärajätmine, ainsuse partitiivi ja eitava kõne rahvakeelne tarvitamine, nimeede mõõdukas eestipärastamine j.m. Forseliuse uuendused ei tähendanud eesti ortograafia rajamist põhimõtteliselt uutele alustele, vaid hädatarvilike muudatuste läbiviimist kirjas, et lähendada seda tegelikule hääldamisele ja hõlbus-tada seega õppimist ja õpetamist. Kuid tõonastes ajatingimustes tähendasid nad suurt sammu edasi ja andsid vastastele ettekäändet Forseliust süüdistada, et ta tahtvat talupoegade "vale ja lohakat" hääldamist eeskujuks võtta, süvendada lõhet saksa ja eesti keele vahel; talle soovitati kirjaviisiga tegelemine jätta ja teisel viisil õnnelikumaks saada. Forseliuse ortograafiat nimetati konsistoriumis "heszliche neue Schreibart" (vastik uus kirjaviis), mis pidavat tekitama jales-tust piibli vastu. Forseliuse uuenduslik tegevus nii kooli- kui kirjamehena kutsus esile niivõrd vastandlikke arvamusi, et üks tema mõttekaaslastest Järva-Jaani pastor Chr. Kelch soovitas loota tulevaste põlvete erapooletumale hinnangule.

Praktiliselt kerkisid Forseliuse ortograafilised uuenduse-ettepanekud päevakorda piiblikonverentsidel (1686-1688). Forseliuse seisukohti pooldas Liivimaa kindralsuperintendent Johan Fischer (1633-1705), kes oli asutanud Riias 1675.a. eratrükikoja põhiliselt vaimuliku kirjanduse levitamiseks. Fischerile usaldas kuningas Liivi- ja Eestimaa jaoks piibli-tõlke trükkimise. Selleks anti toetust riigi kassast. Fischer võttis piibli tegemisel aluseks Forseliuse parandatud kirjaviisi, ent

Vid undervisningen använde Forselius ett nytt särskilt undervisningssätt (Methodus informandi Forselii), vilken antagligen liknade den metod, som användes av den finska folkskolans grundläggare Gezelius, och enligh vilken man lärde sig bokstäver genom att uttala dem högt, medan ord inlärdes stavelsevis. Av det praktiska skolarbetet växte fram behovet av att förenkla och förenhetliga den gällande ortografin, eftersom den inkonsekventa och förvrängda rätstavningen försvårade undervisningen. För att förbättra situationen presenterade Forselius sina förslag om reglering av ortografin i skriftlig form. Hans förslag diskuterades och utsattes för kritik och t o m hån vid Estlands konsistoriums möte 1687. De viktigaste av Forselius innovationer var: att sluta använda främmande bokstäver, att sluta använda "h" som tecken på långt vokalljud, att använda partitiv singularis och negationer så som de användes av folket, att i viss mån förestniska personnamnens ortografi m m. Forselius innovationsförslag innebar således ingalunda att han ville bygga den estniska ortografin på alldeles nya grunder, utan bara införande av ett antal förändringar i skriften som var av nöden för att närma skriftspråket till det verkliga uttalet och därigenom underlätta såväl undervisningen och inläringen. Men under tidens förhållanden innebar det ett stort steg framåt och gav hans motståndare en förevändning att anklaga honom för att han ville ta böndernas "felaktiga och slarviga" uttal som förebild och fördjupa klyftan mellan tyskan och estniskan: han avrättades från att syssla med ortografin och rekommenderades att i stället bli lycklig på något annat sätt. Forselius ortografi betecknades av konsistoriet som "heszliche neue Schreibart" (det vidriga nya skrivsättet), vilket kunde framkalla motvilja mot bibeln. Forselius förnyelsearbete både som skolman och skriftställare gav upphov till så motstridiga yttranden att en av hans meningsfränder, pastor Chr. Kelch i Järva-Jaani rekommenderade att hoppas på ett mera opartiskt omdöme från kommande släkten.

Ur en praktisk synvinkel togs Forselius förslag till innovationer i ortografin upp på bibelkonferenserna 1686-1688. Hans ståndpunkter fick stöd av Livlands generalsuperintendent Johan Fischer (1633-1705), som hade i Riga grundat ett privatägt tryckeri, främst för spridning av andlig litteratur. Fischer anförtroddes av konungen tryckningen av en bibelöversättning för Livland och Estland. För detta ändamål beviljades han stöd från statskassan, men mot detta satte sig kategoriskt flera inflytelserika personer i Tallinn. På grund av parternas oförsonlighet blev det kungen, som fick avgöra frågan. En av kungen sammankallade kommission avgjorde saken år 1688 till fördel för Forselius ortografi.

Forselius skrev också en abc-bok, som byggde på hans undervisningsmetod, och i vilken hans förenhetligade skrivsätt användes. Abc-boken kom ut år 1686 i Riga. Under Forselius livstid utkom ytterligare två upplagor av den. Tyvärr finns inte ett enda exemplar av dem bevarat till våra dagar, framför allt därför att under en period var de förbjudna som resultat av aktiv obstruktion från hans motståndares sida. Forselius har även till skrivits en abc-bok på nordestnisk dialekt från 1694 och en annan på sydestnisk dialekt från 1698, vilka är tryckta i Riga och finns bevarade i Lund. Abc-böckerna innehåller text som har tryckts på ett sådant sätt att orden är uppdelade i stavelser, räkningens grunder och alla de språklig-ortografiska innovationer, som Forselius förordade.

Debatten om Forselius ortografi, dess för- och nackdelar, fortsatte också efter hans död. Då och då fick hans motståndare övertaget. Sålunda stoppade man för en kort period förberedelserna för tryckning av Nya Testamentet och bibeln på

sellele olid kategooriliselt vastu mitmed mõjukad tegelased Tallinnast. Kummagi poole ägeduse tõttu jäi küsimus kuninga otsustada, kelle poolt kokku kutsutud komisjon tegi 1688.a. otsuse Forseliuse kirjaviisi kasuks.

Forselius koostas ka oma õppemeetodile tugineva aabitsa, kus oli kasutatud uut ühtlustatud ortograafiat. Aabits ilmus 1686.a. Riias. Autori eluajal ilmus veel vähemalt kaks trükki. Kahjuks pole neist säilinud ühtki eksemplari, kuna vahepeal langesid need tänu Forseliuse vastaste aktiivsele tegevusele keelu alla. Forseliusele on omistatud ka Lundis leiduv põhja-eestikeelne aabitsa väljaanne aastast 1694 ja lõuna-eestikeelne aastast 1698, mõlemad trükitud Riias. Aabitsad sisaldavad silbitatud teksti, arvutamise algteadmisi ja kõiki neid keelelis-ortograafilisi uuendusi, mida propageeris Forselius.

Vaidlused Forseliuse ortograafia poolt ja vastu jätkusid veel pärast tema surmaga. Ajuti saavutasid vastased edu. Nii pandi mõneks ajaks seisma põhja-eestikeelse piibli ja Uue Testamendi trükiks ettevalmistamine. Käibelt kõrvaldati ka teised Forseliuse kirjaviisis ilmunud teosed. See oli siiski ajutine tagasimineku. Tegelikult pääses normeeritud ortograafia ikkagi kehtivusele ja püsis oluliste muudatusteta tarvitusel ligi 150 aastat.

Forseliuse rahvakooli ja õpetajate seminarialgatus leidis toetust konsistooriumide ja üksikute pastorite, aga ka Rootsi riigi poolt, kes nõudis lugemisoskuse edendamist protestantismi juurutamise huvides. Ristil ja Harju-Madisel, Forseliuse kodukohas, rajati Karl XI erilise korraldusega koolid ning peeti ülal koolmeister. Oli muidugi ka teatud raskusi. Mitmed mõisnikud ei olnud koolide rajamisest üldse huvitatud ning keeldusid koolimajade ehituseks palke andmast. Tihti eraldati koolimaadeks kõige kehvemad nurgad, mitmete koolmeistrite palgaks olid vaid juhuslikud annetused. Ka ei olnud paljud talupojad majanduslike olude tõttu võimelised oma lapsi kooli saatma.

Kõik see ei vähendanud Forseliuse haridusalast entusiasmi. Nii näiteks julges ta oma kirjas Eestimaa piiskopile Gerthile 28.juunil 1687.a. ennustada, et kord ei leidu siin maal ühtegi terve mõistusega inimest, kes ei oskaks lugeda.

1686.a. oli Forselius Stockholmis koos kahe eesti koolipoisiga (Ignati Jaak ja Pakri Hansu poeg Jüri), kelle lugemisoskust demonstreeriti kuningale näitamaks, et raha pole asjata kulutatud ning ühtlasi saamaks toetust talurahvakoolide võrgu rajamiseks. 1686.a. detsembris andiski Karl XI korralduse, kus nõuti koolimajade ehitamist igasse kihelkonda. Aastal 1688 oli Forselius uuesti Stockholmis, kus ta sai täieliku volituse rahvakoolitöö juhtimiseks nii Eestis kui Liivimaal. Paraku hukkus ta sügisel tagasi pöördudes Läänemere tormis. See võis olla 19.novembril 1688.a.

Piiskopi mõisa kooli tegevus katkes koos Forseliuse ootamatu surmaga. Ometi olid seal jõudnud hariduse saada esimesed eesti koolmeistrid. Forseliuse seminaristid asusid tööle kooliõpetajate ja köstritena Tartu- ja Pärnumaal ning Põhja-Eestis. Tänu Forseliuse tegevusele võisime 1986.a. pühitseda Eesti rahvakooli 300 aasta juubelit. Forseliuse ja tema õpilaste tegevusest sai alguse ka laialdane koduõpetus. Ennustus kirjas piiskop Gerthile hakkas üha kiiremini reaalsuseks saama. Möödunud sajandi teiseks pooleks oskas lugeda juba 95 % eesti talurahvast.

Kasutatud kirjandus:

1. "Eesti kirjanduse ajalugu" I. Tln. 1965.
2. L.Andresen. "Eesti kooli vanem ajalugu". Tln. 1985.

den nordestniska dialekten. Man drog in också alla andra verk, som hade tryckts i enlighet med Forselius skrivsätt. Det var dock bara tillfälliga bakslag. I verkligheten tog Forselius normerade ortografi ändå överhand och användes utan väsentliga förändringar i nära 150 år.

Bengt Gottfried Forselius initiativ till grundande av folkskolor och lärarseminariet fann stöd hos konsistorier och enskilda präster samt hos svenska staten, som krävde ökade löskunskaper för att stärka den luterska tron. I Forselius hembygd, S:t Matthias och Kors, skolor öppnades enligt en speciell order av Karl XI, och läraren där tryggades uppehälle. Naturligtvis förekom det också svårigheter många godsägare var inte det minsta intresserade av skolor och vägrade att ge timmer för skolbygge. Ofta avsattes för skolor de sämsta marker som fanns, flera skolmästare fick leva på tillfälliga gåvor. Inte heller kunde många bönder på grund av svåra ekonomiska förhållanden sätta sina barn i skola.

Allt detta dämpade emellertid inte Forselius bildningsentusiasmen. Således vågade han i sitt brev till Estlands biskop av den 29 juni 1687 föreslå att den tid skulle komma då det här i landet inte fanns en enda människa som var vid sitt fulla förstånd och inte kunde läsa.

1686 besökte Forselius tillsammans med två estniska skolpojkar (Ignati Jaak och Pakri Hans son Jüri) Stockholm för att uppvisa deras läskunnighet för kungen, för att visa att man inte hade slösat pengar förgäves, och för att samtidigt utverka stöd för inrättande av ett helt nät av folkskolor. I december 1686 utfärdade Karl XI en order i vilken det krävdes att skolor skulle byggas i alla socknar. År 1688 var Forselius återigen i Stockholm, där han fick fullmakt att leda folkskoleväsendet i såväl Estland som Livland. Tyvärr omkom han på hemvägen i en höststorm på Östersjön. Detta kan ha hänt den 19 november 1688.

Skolan i Biskopsgråden upphörde i och med Forselius förtidiga död. Ändå hade de första estniska folkskollärarna redan fått sin utbildning där. Forselii seminarister blev lärare och kantorer i Tartu- och Pärnulanlandskapet samt i norra Estland. Tack vare Forselius arbete kunde vi år 1986 uppmärksamma den estniska folkskolans 300:års jubileum. Forselius och hans lärjungars verksamhet skapade grundvalen för en bred hemundervisning. Spådomen i brevet till biskop Gerth började förvandlas till verklighet i allt snabbare takt. Under andra hälften av förra århundradet kunde redan 95 procent av den estniska allmogen läsa.

Litteratur:

1. "Eesti kirjanduse ajalugu" I, Tallinn 1965
2. L.Andresen, "Eesti kooli vanem ajalugu", Tallinn 1985

**Eestirootslaste
Kultuuri Selts**
203170 Haapsalu
postkast 85
Eesti NSV

**Samfundet för
Estlandssvensk Kultur**
203170 Haapsalu
Box 85
Soviet-Estland

Ajaleht "RONOR"
200001 Tallinn
Lomonosovi 34-19
Eesti NSV

Tidning RONOR
200001 Tallinn
Lomonosovi 34-19
Soviet-Estland

Toimetaja Ain Sarv